

Jolanta Gelumbeckaitė

Goethe-Universität Frankfurt am Main

Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio biogramos XVI Magdeburgo centurijoje

1. MATAS FLACIJUS ILYRAS IR MAGDEBURGO CENTURIJOS. Hercogo Augusto biblioteka Wolfenbüttelyje (vok. *Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, toliau – HAB) garsėja ne tik didžiausia XVI ir XVII a. vokiškai kalbančiuose kraštuose išspausdintų knygų kolekcija, bet ir gausiais šių amžių rankraščių rinkiniais. Braunschweigo-Lüneburgo hercogas Henrikas Julijus (vok. *Heinrich Julius*, 1564–1613) 1597 m. į savo biblioteką įtraukė liuteronų teologo ir protestantiškosios Bažnyčios istoriografijos pradininko Mato Flacijaus Ilyro (lot. *Matthias Flacius Illyricus*, lotynizuota kroatiškoje Istrijos pusiasalio dalyje gimusio Matija'o Vlačičo vardo forma, 1520–1575) rankraštinį ir spausdintą palikimą – nuo Škotijos iki Konstantinopolio surinktus rankraščius bei spaudinius, kuriuos Flacijus sukaupė savo rengiamai Bažnyčios istorijai¹. 1556 m. Bazelyje, Johanno Oporino spaustuvėje, Flacijus išleido ikireformacinės pontifikatą kritikuojančios literatūros rinkinį *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamationum Papae*², kuriame pateikė Bažnyčios istorijos rašymo koncepciją. 1559 m. Oporino spaustuvėje pasirodė pirmieji trys šimtmečiais, t. y. centurijomis, suskirstytos istorijos tomai bendru pavadinimu *Ecclesiastica Historia, integram Ecclesiae Christi ideam [...] secundum singulas Centurias [...] complectens [...] congesta: Per aliquot studiosos & pios uiros in urbe Magdeburgica*³. Antras ir trečias konvoliuto tomas įvardyti paprastai: *Secunda Centuria Historiae ecclesiasticae*⁴ ir *Tertia Centuria Historiae ecclesiasticae*⁵. 1574 m. buvo išleista XIII centurija: *Decimatertia Centuria ecclesiasticae Historiae*⁶. Visos centurijos išspausdintos vienoje spaustuvėje, nors patį Fla-

1 Flacijaus sukauptos knygos ir rankraščiai buvo tuo metu viena gausiausių privačių bibliotekų (Milde 1971, 104–110).

2 Skaitmeninė Hercogo Augusto bibliotekoje (HAB) saugomo pirmojo leidimo kopija; PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/alv-v-598/start.htm>.

3 Skaitmeninė HAB kopija; PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/alv-v-358-2f-1b/start.htm>.

4 Skaitmeninė HAB kopija; PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/alv-v-358-2f-2b/start.htm>.

5 Skaitmeninė HAB kopija; PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/alv-v-358-2f-3b/start.htm>.

6 Visų centurijų skaitmeninės kopijos prieinamos *Monumenta Germaniae Historica* puslapyje adresu: <http://www.mgh-bibliothek.de/digilib/centuriae.htm> (žiūrėta 2017-10-25).

cijų likimas blaškė po įvairius miestus: baigęs mokyklą Venecijoje studijavo Bazelyje, Tübingene ir Wittenberge, kur vėliau ir dėstė hebrajų kalbą; nusivylęs Philippo Melanchthono mokymu 1549 m. pavasarį persikėlė į Magdeburgą; 1557-ųjų rudenį tapo Jenos universiteto Naujojo Testamento profesoriumi; dėl konfesinių konfliktų 1561 m. pabaigoje profesūrą prarado ir pasitraukė į Regensburgą, kur bergždžiai mėgino įsteigti liuteronų mokslaviryų akademiją; Saksonijos kurfiurstui Augustui 1566 m. išleidus įsakymą Flacijų suimti, šis pabėgo į Strašburgą, vėliau į Antverpeną; 1573 m. oficialiai apkaltintas manicheizmo erezija paskutinį prieglobstį rado Frankfurto prie Maino magdaliečių (vad. baltųjų moterų) vienuolyne⁷. Nepaisant sunkių aplinkybių, Flacijus išliko savo didžiojo sumanymo *spiritus rector*, istorijai rašyti subūręs daugybę intelektualų, dar vadinamų *centuriatoriais*.

2. CENTURIATORIUS JOHANNAS WIGANDAS. Pagrindinis Flacijaus bendradarbis ir svarbiausias centuriatorius buvo Johannas Wigandas (1523–1587), organizavęs dokumentų rinkimo ir istorijos rašymo darbus po to, kai Flacijus 1557 m. paliko Magdeburgą. Pasirodžius XIII centurijai leidybos darbai sustojo. Mat tarpininkaujant Braunschweigo-Lüneburgo hercogui Julijui (1528–1589)⁸ Wigandas gavo kvietimą į Prūsiją. Gimęs Mansfelde, nuo 1538 m. pavasario iki 1545 m. rudens Wigandas su trejų metų pertrauka (1541–1544 dirbo mokytoju Nūrnberge) studijavo Wittenberge; po studijų grįžęs į Mansfeldą tapo grafystės superintendentu; 1553 m. perėmė Magdeburgo superintendentūrą, čia įsitraukė į *Magdeburgo centurijų* rengimo darbą; 1560 m. pakviestas profesoriumi į Jenos universitetą, iš kurio dėl nesutarimų su naujai įsteigta miesto konsistorija po metų buvo atleistas; 1562 m. tapo Wismaro superintendentu, ten drauge su kitais parengė VII–XIII centurias; 1568 m. grįžo į Jeną; buvo nusistatęs prieš Wittenbergo christologiją, dėl to turėjo persikelti į Braunschweigą, iš kur tenykščio superintendente Martino Chemnitzo rūpesčiu buvo pakviestas į Karaliaučių kaip *professor primarius theologiae*; 1575 m. gegužės 2 d. Wigandas tapo Pamedės vyskupu; po christologinių ginčų su tuometiniu Sembos vyskupu Tilemanu Heshusijumi šiam palikus postą 1577 m. gegužę Wigandas tapo ir Sembos vyskupu⁹. Prūsijoje Wigandas tęsė darbą prie centurijų ir rašė Bažnyčios istorijos apmatų nuo XIV a. iki savo laikų. 1587 m. spalio 21 d. Wigandas mirė Pamedės vyskupų rezidencijoje Liebmühlėje (dabar Miłomłynas Lenkijoje).

⁷ Flacijaus biografija pagal: *Controversia et Confessio Digital*, URL: <http://www.controversia-et-confessio.de/cc-digital/personen/register/eintraege/flacius-matthias.html> (žiūrėta 2017-10-25).

⁸ Jis buvo pirmasis Wolfenbüttelio bibliotekos steigėjas, 1568 m. su gausia knygų kolekcija įsikūręs Wolfenbüttelyje. 1575 m. Julijus paveldėjo nemažą savo įmotės Sofijos (1522–1575), Žygimanto Senojo ir Bonos Sforcos dukters, knygų kolekciją. Daugiau

apie Wolfenbüttelio biblioteką žr. Gelumbeckaitė 2000, 75–98 (šio straipsnio p. 80 palikau apmaudžią klaidą: Frydrichas Ulrichas buvo ne Augusto Jaunesniojo brolis, o tik iš tradicijos broliu vadintas tolimas giminaitis).

⁹ Wigando biografija pagal: *Controversia et Confessio Digital*, URL: <http://www.controversia-et-confessio.de/cc-digital/personen/register/eintraege/wigand-johannes.html> (žiūrėta 2017-10-25).

XVII a. pirmoje pusėje visą Wigando rankraštinių palikimą ir jo knygų kolekciją savo bibliotekai įsigijo Braunschweigo-Lüneburgo-Wolfenbüttelio hercogas Augustas Jau-nesnysis (1579–1666), kuris iki 1649 m. pats katalogavo knygas vadinamajame *Knygų rato kataloge* (vok. *Herzog August Bücherradkatalog*), manuskriptus įvardydamas kaip *Cod(ex) Guelf(erbytanus) Aug(usteus)*. Svarbiausi rankraščiai yra kodeksai su taip ir neišspausdintais XIV–XVI centurių tekstais, centurių rengimo dokumentais ir istorijos šaltinių konspektais, kurių dauguma užrašyti paties Wigando: Cod. Guelf. 6.5 Aug. 2° (*Centuria XVI historiae ecclesiasticae per centuriatores Magdeburgenses collecta*), Cod. Guelf. 11.6 Aug. 2° (*Nomina et vitae doctorum, episcoporum, monachorum, abbatissarum et Teutonici ordinis magistrorum, qui vixerunt in centuria XIII*), Cod. Guelf. 11.11 Aug. 2° (*Historia ecclesiastica Magdeburgensium [Flacii et sociorum]. Centuria XV.*), Cod. Guelf. 11.20 Aug. 2° (*Consultationes inter M. Flacium Illyricum et amicos de conscribenda accurata et erudita historia ecclesiae Christianae necnon Collectanea ad hoc propositum [i. e. Centurias, ut dicunt, Magdeburgenses] facta*), Cod. Guelf. 12.10 Aug. 2° (*Collectanea ex M. Durando de S. Portiano ad Centuriam XIV*), Cod. Guelf. 18.3 Aug. 2° (*Excerpta ex Joh. Rusbrochio [Ruysbroeck] ad Centuriam XIV historiae ecclesiasticae Magdeburgensem pertinentia*)¹⁰. Wigando rašyti tekstai iš dalies yra tik juodraščiai, konspektai ar užrašai, nes paskutiniai trys Bažnyčios istorijos tomai Oporino spaustuvės nebedomino.

3. RANKRAŠTINĖS KULVIEČIO IR RAPOLIONIO BIOGRAMOS. Signatūra Cod. Guelf. 6.5 Aug. 2° pažymėtą konvoliutą su XVI centurijos juodraščiu sudaro 873 įvairaus dydžio daugiausia Wigando ranka prirašyti lapai¹¹. Fol. 63r–64r „Doctor Abrahamus“ pateiktas trumpas Abraomo Kulviečio gyvenimo aprašymas, fol. 69r–69v „Stanislaus Rapagellanus Sacrae Theologiae doctor“ – dar kompaktiškesnė Rapolionio biograma¹². Neaišku, kada tiksliai rašyti šiedu tekstai, tačiau matyti, kad Wigandas rašė paskubomis, paliko faktinių klaidų. Wigandas veikiausiai rėmėsi Kulvietį gerai pažinojusio Johanno Hoppe's knyga *Oratio funebris in obitum nobilis ac clarissimi uiri Doctoris Abrahami Culuensis Lithuani*, 1547 m. birželį Karaliaučiuje išleista kartu su *Confessio fidei Abrahami Culuensis*¹³. Abiejų biografijų teksto perrašą pirmą kartą 1890 m. paskelbė Paulis Tschackertas savo Prūsijos hercogystės Reformacijos istorijos dokumentų rinkinio trečiame tome, su nuoroda į Wolfenbüt-

¹⁰ Heinemann 1965, 1966; Hartmann 2001, 67; Heitzmann 2007, 89. Galimas daiktas, kad su Wigando palikimu į Wolfenbüttelį pateko ir pirmas lietuviškas kodeksas, vadinamoji *Wolfenbüttelio postilė* (1573/1574), kuriai 1648/1649 metais hercogas Augustas suteikė signatūrą Cod. Guelf. 11.2 Aug. 2° (Gelumbeckaitė 2008[2], XI).

¹¹ Heinemann 1965, 206t., Nr. 2078. Taip pat žr. URL: <http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=6-5-aug-2f> (žiūrėta 2017-10-25).

¹² Wolfenbüttelio bibliotekos direktoriaus Otto von Heinemann 1890 m. sudarytame

pirmame *Augustei* katalogo tome jos užregistruotos kaip „f. 63–64. Vita D. Abrahami Culnensis Lituani“ ir „f. 69–69'. Vita Stanislai Rapagellani“ (fotografuotinis leidimas: Heinemann 1965, 206, Nr. 2078).

¹³ Kulvietis 2011. 2004 m. man pavyko konvoliutą atrasti Durhamo universiteto bibliotekos (*Durham University Library, Palace Green*) kataloge; plg. URL: <http://copac.jisc.ac.uk/id/18954801?style=html&title=Oratio%20funebris%20in%20obitum%20nobilis%20ac%20clarissimi%20uiri> (žiūrėta 2017-10-25).

telyje saugomą kodeksą¹⁴. Tschackertas komentavo rankraščio klaidas, tačiau nepastebėjo ir pats palikęs keletą netikslumų. Remdamasis Tschackerto ir Theodoro Wotschke's¹⁵ pateiktais dokumentais Kulviečio biografiją 1960 m. rekonstravo Vaclovas Biržiška¹⁶. Biržiška rėmėsi Tschackertu ir rengdamas Rapolionio biografiją¹⁷. Tschackerto perrašas perspausdintas 1986 m. Eugenijos Ulčinautės ir Juozo Tumelio sudarytoje bei iki dabar aktualumo nepraradusioje Rapolionio gyvenimą, veiklą ir literatūrinį palikimą analizuojančioje studijoje *Stanislovas Rapolionis*¹⁸. Tumelis komentotame teksto vertime nurodo, kad antras XVI Magdeburgo centurijos egzempliorius iki Antrojo pasaulinio karo buvęs saugomas Karaliaučiaus miesto bibliotekoje¹⁹. Tačiau Tschackertas apie jokią kitą egzempliorių neužsimena.

Wolfenbüttelyje saugomi Wigando manuskriptai iki šiol nėra paskelbti, jie vis dar laukia savo leidėjo. Reformacijos 500-osios metinės yra gera proga pirmą kartą publikuoti lietuvių Reformacijos pradininkų, formavusių intelektualinę XVI a. pirmos pusės Lietuvos ir Prūsijos atmosferą, gyvenimo aprašus.

Literatūra:

BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1990: *Aleksandrynas 1. XVI–XVII amžiai*, antras (fotografuotas) leidimas, Vilnius: Sietynas.

Controversia et Confessio Digital, herausgegeben von Irene Dingel; URL: <http://www.controversia-et-confessio.de/cc-digital.html>, <http://www.controversia-et-confessio.de/cc-digital/personen/register/eintraege/flacius-matthias.html>, <http://www.controversia-et-confessio.de/cc-digital/personen/register/eintraege/wigand-johannes.html> (žiūrėta 2017-10-25).

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2000: „*Bibliotheca Augusta*, jos istorija ir lietuviškos knygos“, *ALT* 2, 75–98.

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA (Hrsg.), 2008: *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573 1. Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat, 2. Einleitung, Kommentar und Register, Wolfenbütteler Forschungen 118.1–2*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag im Kommission.

HARTMANN, MARTINA, 2001: *Humanismus und Kirchenkritik: Matthias Flacius Illyricus als Erforscher des Mittelalters*, Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag.

HEINEMANN 1965 – *Die Augusteischen Handschriften 1. Codex Guelferbytanus A. Augusteus 2° bis 11.10 Augusteus 2°*, beschrieben von Otto von Heinemann, *Kataloge der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel. Die alte Reihe. Nachdruck der Ausgabe 1884–1913 4. Die Augusteischen Handschriften 1*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1965; PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/f4f-539-4/start.htm>.

HEINEMANN 1966 – *Die Augusteischen Handschriften 2. Codex Guelferbytanus 11.11 Augusteus 2° bis 32.6 Augusteus 2°*, beschrieben von Otto von Heinemann, *Kataloge der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel. Die alte Reihe. Nachdruck der Ausgabe 1884–1913 5. Die Augusteischen*

¹⁴ Tschackert 1890, 280t., Nr. 2422; 282t., Nr. 2425.

¹⁵ Wotschke 1905.

¹⁶ Biržiška 1990, 33–63.

¹⁷ Biržiška 1990, 2–21.

¹⁸ Rapolionis 1986, 245–247.

¹⁹ Rapolionis 1986, 247.

- Handschriften 2*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1966; PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/f4f-539-5/start.htm>.
- HEITZMANN, CHRISTIAN, 2007: „Matthias Flacius Illyricus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel“, *Die Magdeburger Centurien 1. Die Kirchengeschichtsschreibung des Flacius Illyricus*, herausgegeben im Auftrag der Landeshauptstadt Magdeburg zur 1200-Jahrfeier vom Stadtplanungsamt, Dößel: Verlag Janos Stekovics, 81–89.
- KULVIETIS 2011 – *Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas. The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation*, parengė Dainora Pociūtė, *Monumenta Reformationis Lithuaniae A. Confessiones fidei 1. Abraham Culvensis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- MILDE, WOLFGANG, 1971: „The Library at Wolfenbüttel, from 1550 to 1618“, *The Modern Language Review* 66(1), 100–112.
- RAPOLIONIS 1986 – *Stanislovas Rapolionis*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Juozas Tumelis, Vilnius: Mokslas, 1986.
- TSCHACKERT, PAUL (Hrsg.), 1890: *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen 3. Urkunden, zweiter Theil, 1542 bis 1549, Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven* 45, Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- WOTSCHKE, LIZ. DR., 1905: „Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens“, *Altpreussische Monatsschrift* 42.3/4, 153–252.

JOLANTA GELUMBECKAITĖ
 Institut für Empirische Sprachwissenschaft
 Goethe-Universität Frankfurt am Main
 Senckenberganlage 31
 D-60325 Frankfurt am Main, Deutschland
 el. p.: gelumbeckaite@em.uni-frankfurt.de

Gauta 2017 m. spalio 28 d.

JOHANN WIGAND, „DOCTOR ABRAHAMUS“, „STANISLAUS RAPAGELANUS“, *Centuria XVI historiae ecclesiasticae per centuriatores Magdeburgenses collecta*; HAB: Cod. Guelf. 6.5 Aug. 2°, 63r–64r, 69r–69v.

RANKRAŠČIO PUBLIKAVIMO PRINCIPAI. Čia pateikiama Hercogo Augusto bibliotekos parengta skaitmeninė rankraščių Kulviečio ir Rapolionio biogramų kopija (*Centuria XVI historiae ecclesiasticae per centuriatores Magdeburgenses collecta*, sign.: Cod. Guelf. 6.5 Aug. 2°, popierius, 30 × 19,5 cm), kritinis teksto leidimas ir vertimas į lietuvių kalbą²⁰. Faksimilė skelbiama bibliotekai maloniai sutikus.

Pagrindiniu leidžiamu tekstu pasirinktas galutinis užrašytas tekstas, t. y. galutinis jo variantas su rankraščio teksto autoriaus (Johanno Wigando) ištaisytomis klaidomis ir teksto keitimais. Pirminiai ištaisytų formų variantai (t. y., iš kokios formos ar formų taisyta) dokumentuojami tekstologiniame aparate. Rankraščio tekstas pateikiamas pagal dokumentinio paraidinio perrašo principus. Perraše išlaikyta originalo makrostruktūra: antraštės, pastraipos ir eilučių bei lapų ribos. Išlaikyta didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba bei teksto skyryba. Neatspindima rankraštinio teksto makrografika, t. y. atstumas tarp eilučių, tarp žodžių eilutėje ir tarp ženklų žodyje, taip pat iš dalies mikrografika, t. y. įvairios tos pačios raidės formos ir skirtinga diakritinių ženklų pozicija (tiesiai virš raidės, nutolę nuo raidės). Šie rankraščio elementai matyti faksimilėje.

Lapų numeriai nurodomi laužtiniuose skliaustuose pagal modernią (XIX a.) viso rankraščių konvoliuto foliaciją, pvz., „[fol. 63r]“. Greta laužtiniuose skliaustuose pateikiama senesnė rankraščio paginacija, pvz., „[p. 13]“. Skirtingais ženklais žymimos eilučių „|“ ir lapo pusių „||“ ribos. Kas penkta eilutė (pradedant nuo penktos) numeruojama arabiškais skaitmenimis laužtiniuose skliaustuose pusjuodžiu šriftu. Žodžių kėlimo ženklas atspindimas lygybės ženklu „=“. Originale nepadėtas skyrybos ženklas pateikiamas laužtiniuose skliaustuose, pvz., fol. 63r₂₁ „Lit[=]|uania“. Visais kitais atvejais originali teksto skyryba išlaikoma. Korektūrų vietos ir komentuojamos formos pagrindiniame leidžiamame tekste pažymėtos pakeltais arabiškais skaitmenimis „^{1-...}“ ir aiškinamos kritiniame aparate išnašose. Jeigu korektūra apima daugiau negu vieną žodžio formą, jos apimtis pagrindiniame tekste žymima kampiniais skliaustais iš abiejų korektūros pusių „[...]“. Įvairūs vieno ir to paties lotyniško žodžio rašybos variantai atspindimi tokie, kokie yra originale, ir atskirai nekommentuojami, pvz., „Hebraicæ“ (fol. 69r₂₁) ir „Hæbraicę“ (fol. 63r₆). Akivaizdžios (!) gramatiškai klaidingos žodžių formos pagrindiniame leidžiamame tekste pateiktos ištaisytos, o pirminės formos *per lemmata* dokumentuojamos aparate, pvz., pagrindiniame tekste „Culuensis“ (fol. 64r₅), aparate „Culnensis] *erratum in ms.*“.

Publikuojant lotynišką XVI a. tekstą, atspindintį būdingą humanistinio kursyvo grafiką, taikytini tam tikri teksto dokumentinio perteikimo kompromisai. Ilgoji <f> perraše neišlaikoma ir transkribuojama kaip <s>, nes neturi jokios distribucinės funkcijos ir yra raidės <s> alografas, plg.: „infidias“ (fol. 63r₂₃) / „insidijs“ (fol. 63v₄); „fane“

20 Už diskusijas ir pagalbą teksto perrašo ir vertimo klausimais dėkoju ištikimiems bičiuliams dr. Onai Daukšienei, dr. Mintautui Čiurinskui (Vilnius), dr. Christianui Heitzmannui (Wolfenbüttelis) ir dr. Tho-

mui Stäckeriui (Wolfenbüttelis, Darmstadtas), taip pat Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentui dr. Liudui Jovaišai bei Klasikinės filologijos studijų III ir IV kurso studentėms bei studentams.

(fol. 63v₂₇) / „sane“ (fol. 63v₁₃); „fcola“ (fol. 69r₁₀) / „scola“ (fol. 63v₁₇, 69v₄); be to, dėl greito rašymo dukto dviem atvejais skirtumas tarp ilgosios <f> ir apvaliosios <s> neaiškus: „est“ (fol. 64r_{1,3}). Lygiai taip perraše mažoji raidė <i> visais atvejais perteikiama su tašku, nors rankraštyje ji žymiai dažniau parašyta be taško (pvz., „nobili familia in Lithuania“ fol. 63r₂). Raidė <u> rankraštyje rašoma ketveriopai: dažniausiai mums įprastos formos (pvz., „Lutheru[m]“ fol. 63r₉), dešimtyje žodžių su diakritiniu lankeliu (pvz., „aūdiūt“ fol. 63r₉, „huiūs“ fol. 69v₅), keturis kartus su dviem taškais („magnūs“ fol. 69r₇, „ūt“ fol. 69r₈, „Lüthero“ fol. 69r₁₂, „Seqüebantur“ fol. 69r₂₂) ir du kartus su vienu tašku („linguas“ fol. 69r₁₁, „eiūs“ fol. 69r₂₀). Perraše šie alografai visais atvejais perteikiami raide <u>.

Rankraštyje vartojamos trijų tipų santrumpos: suspensijos (parašyta tik pirmoji žodžio raidė ar žodžio pradžia ir tašku ar dvitaškiu pažymėta, kad žodis sutrumpintas), omisijos (diakritiniai brūkšneliai virš raidės bei vadinamoji „e caudata“ <e>=<ae>) ir stenografiniai vadinamieji Tirono ženklai (pvz., „&“ ‘et’ ir „&c.“ ‘et cetera’). Suspensijos išskleidžiamos laužtiniuose skliaustuose, pvz.: „nobilis et eruditi uiri D[omini] | D[ocoris] Abrahami“ (fol. 64r₄₋₅), „H[oc] M[onumentum]“ (fol. 64r₁₂). Laužtiniuose skliaustuose taip pat išskleidžiamos formos su horizontaliu omisijos brūkšneliu (pvz., „gra[tia]“ fol. 63r₁₇; „Relligione[m] puriore[m]“ fol. 63v₁₂) ir enklitinė dalelytė -que, rankraštyje užrašyta kaip raidė <q> su pailginta bei į dešinę užriesta nuleistine. Perraše neišskleidžiami Tirono ženklai ir „e caudata“ <e>.

Kritinis komentuojamasis aparatas atspindi rankraščio teksto genezę. Aparate vartojami šie sutartiniai ženklai: „...“ – rankraščio žodis ar žodžiai *per lemmata* atskiriami nuo leidybinių pastabų; „←...“ – ‘taisyta iš’; tais atvejais, kada rankraštyje klaidingai parašyta forma ištaisyta, o teisingas variantas užrašytas ant klaidingos formos, pirminė forma dokumentuojama aparate ir prieš ją žymima rodyklė į kairę; „...→“ – ‘taisyta į’; tais atvejais, kada rankraštyje žodis ar žodžių grupė nubraukta, o teisingas variantas parašytas toliau; „[[...]]“ – paties autoriaus išbrauktas žodis ar žodžiai.

[fol. 63r] [p. 13]

Doctor Abrahamus |

Abrahamus ex nobili familia in Lithuania | oriundos præstantis ingenij, is primis statim | annis ad peregrinationes assuefactus est |[5] præsertim ut linguas addisceret, nam et | Hæbraicę et Græcę linguę diligenter dedit | opera[m] ut eas non minus qua[m] materna[m] | calleret: recepit aute[m] se studioru[m] gratia | Vitebergam ubi Lutheru[m] audiuit dili=|[10]gentissime, profectusq[ue] hinc inde ad ua=|rias Academias in quibus cu[m] grauis[=]|simis uiris de arduis in religione negotiis | contulit: multocius aute[m] in patriam | redijt non alio nomine qua[m] ut consan[=] |[15]guineos aliosq[ue] secu[m] conterraneos ex | Cym[m]merijs²¹ tenebris papisticis ereptos diuina | adiuuante gra[tia] in repullulascence[m] Euan[=]|gelij lucem irradiandos sisteret, quos | partim, cum opulentus ex hæreditate |[20] esset, suis sumptibus adiuuit, qua | de causa multoru[m] episcoporu[m] in Lit[=]|uania odia in se concitauit, qui uariis²² | modis ipsi insidias struerent: ||

21 Cym[m]meriis] *supra scriptum* | densiss[imis] |

22 uaris] *erratum in ms.*

Abrahamus ex nobili familia in Lithuania
 mundus praestans ingenii, is primis statim
 annis ad peregrinationes assuetus et
 praesentem ut linguas addiscere, nam et
 Hebraicam et Graecam linguam diligenter dedit
 opera ut eas non minus quam matrem
 calleret: recepit autem se studio gratia
 Vindoburgam ubi Lipsium audiuit dili-
 gentissime, profectusque hinc modo ad va-
 rias academias in quibus cum graui-
 ssimis uero de arduis in religione negotiis
 consule: multoties autem in patriam
 rediit non alio nomine quam ut consan-
 guineos aliosque secum contrahentes ex
 Cymenis ^{decessit:} tenebris papisticis erptos diuina
 adiuvante gratia in repullulascentem suam
 gratiam lucem irradiandos sistere, quos
 partim, cum opulentius ex hereditate
 esset, suis sumptibus adiuvit, qua-
 de causa multorum episcoporum in Lit-
 uania odia in se concitavit, qui multis
 modis ipsi insidias iniecerunt:

Quare magnis itineribus hinc inde lingua
errabundus non christiano solum multum
palmum coactus est, quibus nescit totus
insidus petitus: In transitu autem per
Borussia accepissimus fuit sapienter atq
pio Principi Alvaro, cum quo de
magnis atq arduis religionis negotiis
contulit. Anno 35. 36. 38 & mi
parua existimatur protulisse occasionem
ut Ill. P. Academia instauraret,
inq enim focus in palna sua
Religionis purioris propagandis
stimulabat. Homo sane prolepti con
stans, grauis exaltat. ingenij in quo
singulans candor atq integritas lux.

Rogatus a duce Borussia
Præf. Academiae natus non auctus
confirmandum ob causa potius in flecti
expressa patris pariter & longuere
publice Acclamatione locuit anno
1547. Cum ultra

ut in secula
publice profiteretur
et quod presente
ra animi propheticum
atq abierat ut deo
oculatus: ad ingenium
uicta, quod cuiq
deesse emendat vel
let, superbi arroganter
et inopetenti hostis
haud potest esse malus
qui eiusmodi zelo pu
cultus sententia disciplina a iustis & emendandos
non minus notat, quam doctrina completi magis in bonos uoluit
vita a Moribus fundamenta ducit, totum

in patria negotiorum laqueis circum
clausus e medio sublati incertum
uenit illi aduersarij mentem
acceptasse delectantur. Mortuus
a iustis & emendandos
doctrina completi magis in bonos uoluit
vita a Moribus fundamenta ducit, totum

64 15
est itaq anno Domini 1542

Qui in cuius beati uiri memoriam
Regimentum Epitaphium collocatum est
D. Christophorus tenet et M. + H.

Epitaphium nobis et crudeli uiri D.

D. Abraham Cuiusensis Lituanicus

Prematura tulit Cuiusensis fata Abrahamus

Qui coluit pura religionem Deum

Hic in gymnasio Doctorum munere functus

Strenuus et ingenio clarus et arte fuit

Ossa tegit tristis genuit quae Littana uillus

At mens cum Christo non mortura manet.

H. M.

D. CHR. IO. ET M. IOAN. HOP AMICO
candidos posuerunt

Anno Domini XLVII

ut Ecclesiae cultores pro

[fol. 63v] Quare magnis itineribus hinc inde tanqua[m] | errabundus more christiano
solum mutare | patrium coactus est, quoties redijt toties | insidijs petitus: In transitu
autem per | [5] Borussia[m] acceptissimus fuit Sapientj²³ atq[ue] | pio Principi Alberto,
cum quo de | magnis atq[ue] arduis religionis negotijs | contulit. Anno 35. 36. 38
nec²⁴ | parua[m] existimatur præbuisse occasione[m] | [10] ut Ill[ustrissimus] P[rinceps]
Academia[m] instauraret, | neq[ue] enim secus²⁵ in patria sua | Relligione[m] purio-
re[m] propagari exi=|stimabat²⁶. Homo sane pietate con[=]|stans, grauis excitatj²⁷ inge-
nij in quo | [15] singularis candor atq[ue] integritas luxit. | Rogatus a duce Borussie |
[ut in scola | publice profiteretur | id quod præstitit | [20] ea animi pro[m]ptitudine |
atq[ue] alacritate ut | oculatiss[imus] ad ingenioru[m] | uitia, quid cuiq[ue] | deesset
emendatu[m] uel[=]| [25] let, superbie arrogantię | et impietati²⁸ hostis | aduersissimus;
ac sane | haud potest esse malus | qui eiusmodi Zelo per=| [30] culsus seueritate discip-
linę | á uitii erudiendos²⁹ | non minus³⁰, quam doctrina locuplete³¹ imbuendos³²
uoluit | Græca et Hebraica fundamenta docebat, totus in eo^{33 34} | ut cultores | [35] Deo
intra³⁵ patrię parietes relinqueret | Cum uero | in patria[m] negotioru[m] causa excur-
reret | ueneno clam é medio sublatus dicitur³⁶ | Mortuus ||

[fol. 64r] [p. 15] est itaq[ue] anno Domini 1542³⁷ | In³⁸ cuius beati uiri memoriam |
Regiomonti Epitaphiu[m] collocatum³⁹ est⁴⁰ |

Epitaphiu[m] nobilis et eruditi uiri D[omini] |

[5] D[octoris] Abrahami Culuensis⁴¹ Lituani &c. |

Præmatura tulit Culuensis fata Abrahamus |

Qui coluit pura religione Deum |

Hic in gymnasio Doctorum munere functus |

Stem[m]ate et ingenio clarus et arte fuit |

[10] Ossa tegit tristis genuit quæ Littaua tellus |

At mens cum Christo no[n] moritura manet. |

H[oc] M[onumentum] |

D[octo]r CHR[istophorus] IO[nas] ET M[agister] IOAN[nes] HOP[pius] AMICO |

Candido⁴² posuerunt |

Anno Domini XLVII ||

23 ←Sapientis

24 ?→

25 ←in

26 ←exi=|stimabas

27 ←excitatis

28 ←impiend

29 d→

30 [[uoluit]]

31 ←locupleti

32 impi→

33 lineae 17–33 in sinistra margine scriptae

34 ut in Ecclesia cultores Deo] in folio 64r infra
scriptum

35 ex→

36 lineae 16–38 [Rogatus ... dicitur] scriptae

pro texto deleto | Prof[essoris] Academiae
nomine non æris sed | conterraneoru[m]
ob causa[m] potius in scholis | publice
[←publicę] Regiomonti docuit anno | 1541.
[←1542] et 1542. [←1543.] Cum uero | [20]
in patria[m] negotioru[m] causa excurr-
ret | ueneno illi aduersarij [←aduersarios]
mortem | accelerasse dicebantur. |

37 1542] *erratum pro* | 1545 |

38 Cui→

39 ←collocaru[n]t

40 [[D[octo]r] Christophorus Ionas et M[agister]
I[ohannes] H[oppius]]]

41 Culnensis] *erratum in ms.*

42 ←candidop

[fol. 63r] [p. 13]

Daktaras Abraomas

Abraomas, kilęs iš kilmingos šeimos Lietuvoje, išskirtinio proto; nuo jaunystės buvo įpratęs keliauti, ypač kad išmokyti kalbų; labai uoliai mokėsi hebrajų bei graikų kalbų, siekdamas suprasti jas ne blogiau už gimtąją; studijuoti nuvyko į Wittenbergą, kur atidžiai klausėsi Lutherio paskaitų; keliavo po įvairius universitetus, ten su rimčiausiais vyrais aptarinėjo keblius tikėjimo reikalus; ne kartą grįžo į tėvynę, ne šiaip sau, o kad su Dievo malonės pagalba padėtų iš aklinos popiežiškos tamsybės ištrūkusiems giminačiams ir kitiems tėvynainiams priimti atgimstančią Evangelijos šviesą; kadangi turėjo gausų palikimą, iš dalies juos rėmė pinigais; tuo Lietuvoje užsitraukė daugelio vyskupų neapykantą, kurie įvairiais būdais jam spendė pinkles; [fol. 63v] dėl to jis buvo priverstas palikti gimtąjį kraštą ir, kaip krikščioniui įprasta, leisti į tolimas keliones; vos tik grįžęs vėl atsidadavo pinklėse; kirsdamas Prūsiją buvo nuoširdžiai priimtas išmintingojo ir pamaldžiojo valdovo Albrechto, su kuriuo aptarinėjo svarbius ir keblius tikėjimo reikalus; manoma, kad 1535, 1536, 1538 metais nemažai prisidėjo prie to, kad šviesiausiasis valdovas įsteigtų akademiją; pagrįstai manė, kad grynasis tikėjimas turi plisti ir jo tėvynėje; labai tvirtų įsitikinimų, stipraus charakterio, aštraus proto žmogus, pasižymėjęs ypatingu dorumu ir sąžiningumu; Prūsijos valdovo prašymu tapo mokyklos profesoriumi; savo pareigą atliko su energingu ryžtu bei užsidegimu ir siekė ištaisyti kiekvieno trūkumus atsižvelgdamas į gabumų stygių; aršus pasipūtimo, akiplėšiškumo ir nedorumo priešininkas; ir ištis, juk negali būti blogas tas, kuris taip uoliai stengėsi griežta drausme ir padėti atsikratyti ydų, ir įkvėpti tikrajam mokymui; mokė hebrajų bei graikų kalbų pagrindų, siekdamas Dievo garbintojus išlaikyti tarp tėvynės sienų. Sakoma, kad kai trumpam su reikalais nuvyko į tėvynę, buvo paslapčia nunuodytas⁴³; mirė [fol. 64r] 1542⁴⁴ Viešpaties metais; šio šlovingojo vyro atminimui Karaliaučiuje buvo skirta⁴⁵ atminimo lenta:

Kilmingo ir mokyto vyro pono

daktaro Abraomo Kulviečio Lietuvio ir t. t.

Guli pirm laikės mirties Abraomas Kulvietis palaužtas.

Garbino Dievą jisai tyru pamaldumu.

Daktaro pareigas čia mokykloje ėjo stropiausiai.

Savo kilme ir protu buvo garsus ir menais.

Žemė lietuvių, kuri jį pagimdė, ir kaulus užklojo.

Siela nemirs, amžinai liks ji su Kristum gyvent.⁴⁶

Šį paminklą

Daktaras Christophoras Jonas ir magistras Johannas Hoppijus pastatė tikram draugui
1547 Viešpaties metais

⁴³ Prūsijos valdovo prašymu ... nunuodytas] *tekstas vietoj išbraukto*: Kaip Akademijos profesorius 1541 ir 1542 m. skaitė viešas paskaitas Karaliaučiuje, ne dėl pinigų, bet veikiau dėl savo tėvynainių. [Sakoma, kad kai trumpam su reikalais nuvyko į tėvynę,] priešininkai nuodais paspartino jo mirtį.

⁴⁴ *Klaida vietoj*: 1545.

⁴⁵ buvo skirta] *taisyta iš*: daktaras Christophoras Jonas ir magistras Johannas Hoppijus skyrė.

⁴⁶ Epitafijos tekstą vertė Eugenija Ulčinaitė; vertimas cituojamas iš: Kulvietis 2011, 188.

Stanislaus Raparillanus 69 25
Sacrae Theologiae Doctor

Ex Abrahami Culmensis & commendationis clarus
esse caperat consanguineus, mi fallor, Stanislaus
qui ^{graali} traxit quidem et gibboso corpasculo attenuatus
minoris imitio fuit, at professionis doctrina et
vita sanctissima adeo postea magnus crescit
atque intrepidus effulgebat, ut tam exigui dormituri
inhabitate eam mentis fulgor non paucus admi-
rationem ferret: Hic itaque cum in scola Viterbensi
si linguas ad unguem quasi cognatas haberet
et gradu doctoratus a Lüssero insignitus
fuisset, in Bononiam uocatione obediens
se confert. ubi dum in matrimonium foeta
mordaci Principis illi D. Basilio Axtii.
In scholis vero explicuit psalterium ea
dexteritate, ut non solum Caelo et
ut non tantum eius magna cum frequentia
ipsum audirent, sed ipse Princeps rariss:
eius lecturas neglegeret. deducebat autem
auditors ad fontes Hebraeos linguae
Sequebantur ipsum Poloni & Lituaniam

magna enim frequentia conuolabant ex acce-
non tantum sed & longinquioribus locis ad
hanc Academiam, et plurimi ita profecti
ut hoc scola uideretur futura scannaria
Ecclesiarum hinc huius ora septentriona-
lis. Verum ingratitude hanc erga Deum
in his diebus obsecuto fuit qui
minimè mereretur scola et Ecclesia
accideret. Itaque ipse itaque cum uix
per breuissimum Regnum docuisset
fate confectus, magna cum academi-
ratura et rei literariæ dispendio
ex his miseris emigravit. Homo
pius sobrius, suavis submissus et ad
omnia putatis officia promptissimus
ut omnes facili literatus, conueniens
& nobilis in sui amore ubi periret
ita ut a se ipsius memoriam
deperirent. Extinctus autem est
anno 1548 die

[fol. 69r] [p. 25]

Stanislaus Rapagellanus |

Sacræ Theologiæ doctor |

Ex Abrahami Culuensis com[m]endatione clarus | esse cæperat consanguineus, ni fallor, Stanislaus |[5] qui gracili⁴⁷ quide[m] et gibboso corpusculo attenuatus | minoris initio fiebat, at professione doctrina et | uitæ sanctimonia adeo postea magnus erectusq[ue] | a[n]i[m]o intrepidus effulgebat, ut tam exiguu[m] domiciliu[m] | inhabitare eu[m]⁴⁸ mentis fulgore[m] non paucis admi[=]| [10]rationi fuerit: Hic itaq[ue] cum in scola Vitebergen[=] | si linguas⁴⁹ ad ungue[m] quasi cognitās haberet | et gradu doctoratus a Luthero insignitus | fuisset, in Borussiam uocationi obediens | se confert. ubi ducit in matrimoniu[m] filia[m] |[15] medici Principis ill[ustrissimi] D[octoris] Basilij Axtij. | In scholis uero explicuit psalteriu[m] ea | dexteritate, Zelo⁵⁰ et⁵¹ | ut non tantu[m] Ciues magna cu[m] frequentia | ipsum audirent, sed ipse Princeps rariss[ime] |[20] eius lectiones negligeret. deducebat aute[m] | auditores ad fontes Hebraicæ⁵² linguæ | Sequebantur ipsum Poloni & Lituani ||

[fol. 69v] magna enim frequentia conuolabant ex uicinia | non tantu[m] sed e longinquioribus locis ad | hanc Academiam, et plurimi ita profecere | ut hæc scola uideretur futuru[m] seminario[m] |[5] Ecclesiæ tocius huius oræ septentriona[=]| lis. Verum ingratitudo erga⁵³ Deu[m] | in his ditionibus obstaculo fuit quo | minus incrementu[m] scolæ et Ecclesiæ | accederet. Ipse⁵⁴ itaq[ue] cum uix |[10] per bienniu[m] Regiomonti docuisset | tabe confectus, magna cum academię | iactura et Rei literarię dispendio | ex his miserijs emigravit. homo | pius sobrius, suavis submissus et ad |[15] omnia pietatis officia promptissimus | ut omnes facile literatos, [?]⁵⁵ | & nobiles in sui amore[m] abriperet | ita ut ægre ipsius memoriam | deponerent extinctus autem est | anno 1548 die⁵⁶ ||

Vertimas⁵⁷

[fol. 69r] [p. 25]

Stanislovas Rapolionis,

šventos[ios] teologijos daktaras

Abraomo Kulviečio remiamas, ėmė garsėti, jeigu neklystu, jo giminaitis Stanislovas, kuris, būdamas smulkaus sudėjimo ir kuprotas, iš pradžių niekuo nepasižymėjo, tačiau pareigingumu, mokytumu ir šventu gyvenimu vėliau taip iškilo, tapo garsus ir taip

47 gracili] *scriptum supra* [[tenero]]

48 ←ea

49 ←i

50 ut no et→

51 lacuna in ms.

52 ←Hebrae

53 hera→

54 Itaq[ue]→

55 *verbum illegibile in ms.*

56 lacuna in ms.

57 Rapolionio biogramos tekstą pagal Tschackerto publikaciją vertė Juozas Tumelis (Rapolionis 1986, 246–247). Mano pastabos, vertimo papildymai ir/ar taisymai pateikiami riestiniuose skliaustuose. Skirtingai nei Tumelio vertime, laikomasi originalios vardų rašybos ir tam tikrų terminų rašymo didžiąja raide (atskirai to nežymint riestiniuose skliaustuose).

suspiando drąsia savo dvasia, jog daugelis stebėjosi, kaip tokiame menkame būste gyvena šitokia proto šviesa. Taigi, kai jis Wittenbergo mokykloje [universitete] ligi smulkmenų išmoko kalbų ir Lutheris jam suteikė daktaro laipsnį, paklusdamas pašaukimui, jis grįžo į Prūsiją. Ten vedė šviesiausiojo kunigaikščio gydytojo Basilijaus Axto⁵⁸ dukterį. Akademijoje jis komentavo psalmes taip sumaniai, su tokiu įsijautimu ir [lakūna rankraštyje]⁵⁹, kad jo klausydavosi ne tik gausiai susirinkę miestiečiai, bet ir patsai kunigaikštis retai kada praleisdavo jo paskaitas. Klausytojus jis vesdavo prie pačių hebrajų kalbos ištakų. Juo sekė lenkai ir lietuviai. [fol. 69v] Jie gausiai susirinkdavo į šią akademiją ne tik iš apylinkių, bet ir iš tolimų vietų, ir daugelis tiek pažengę moksle, jog toji mokykla atrodė tapsianti {visos}⁶⁰ {šio šiaurės krašto}⁶¹ Bažnyčios daigynu. Deja, nedėkingumas Dievui {tose valstybėse}⁶² buvo kliūtis, neleidusi augti nei mokyklai, nei Bažnyčiai. O jis, mokęs Karaliaučiuje vos {dvejus}⁶³ metus, ligos pakirstas, dideliu akademijos nuostoliui ir literatūros skriaudai, iškeliavo iš šios ašarų pakalnės. Jis buvo pamaldus žmogus, santūrus, malonus, nuolankus ir dievo-baimingai atsidavęs visoms pareigoms bei traukiantis prie savęs visus mokytus {rankraštyje neįskaitomas žodis}⁶⁴ ir kilnius žmones; todėl vargu ar bus užmirštas. Deja, užgeso 1548⁶⁵ [lakūna rankraštyje]

58 „S. Rapolionis 1544 m. lapkričio mėnesį vedė kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio asmeninio gydytojo (nuo 1531 m.) ir patikėtinio Aksto (Axt; 1486–1558) dukterį Kotryną, kuri mirė po 1572 m.“ (Rapolionis 1986, 247, išn. 4).

59 Nebaigtą rašyti eilutę Tschackertas perraše pažymėjo daugtaškiu ir komentavo kaip lakūną („Lücke in der Handschrift“, Tschackert 1890, 283, Anm. 1), plg. „praleista rankraštyje“ (Rapolionis 1986, 247, išn. 1).

60 Sunkiai įskaitomo žodžio „tocius“ Tschackertas perraše nepateikė, o jo vietą, kaip prieš tai lakūną, pažymėjo daugtaškiu. Identiškas žymėjimas lėmė, kad Tumelis vertime šią vietą komentavo kaip „praleista rankraštyje“.

61 Plg. Tumelio vertimo variantą: „jog toji mokykla šiame šiaurės pakraštyje atrodė tapsianti bažnyčios daigynu“ (Rapolionis 1986, 247).

62 Tumelio vertimo „šiam krašte“ (Rapolionis 1986, 247) sudaro įspūdį, kad kliūčių klestėti ir plisti Bažnyčiai ir universitetui būta būtent Prūsijoje. Tačiau Wigandas čia kalba apie Lietuvos ir Lenkijos valstybes ar jų valdžias, kurios neleido plisti Liuteronų bažnyčiai.

63 Rankraščio žodį *biennium* 'dvejus metus' Tschackertas perskaitė kaip „triennium“ ir komentaruose nurodė, kad Rapolionis dėstytojavo Karaliaučiuje tik 1544–1545 m. žiemos semestrą (Tschackert 1890, 283). Tumelis klaidą komentuoja taip: „S. Rapolionis Karaliaučiaus universitete dėstė ne trejus metus, o tik nuo 1544 m. rugpjūčio iki 1545 m. gegužės pradžios“ (Rapolionis 1986, 247, išn. 5).

64 Jį Tschackertas taip pat pažymėjo daugtaškiu, žr. aukščiau išn. 59.

65 Klaidą vietoj: 1545.